

Een eigenhandige uitgave van de memoires van Benthien was, gezien de historische betekenis van het door zijn eenheid verrichte werk aan de Berezina, historisch gezien sensationeel geweest, maar ze bestaat simpelweg niet.

Ook de onvindbare memoires van de latere luitenant-generaal en minister van Oorlog Abraham Schuurman (1781-1865),³⁴ die in Rusland diende als luitenant-kolonel in het Franse 33e Regiment Lichte Infanterie, zouden niet bestemd zijn geweest voor publicatie. Hierover is geschreven: 'De waarde zijner aantekeningen moet te hooger worden geschat omdat hij bij het schrijven daarvan de gedachte aan het publiceeren van den inhoud niet heeft voorgezetten.'³⁵ Dit zijn de woorden van luitenant-generaal Frederik Henri Alexander Sabron (1849-1916), afkomstig uit diens boek *Geschiedenis van het 33ste Regiment Lichte Infanterie (Het Oud-Hollandsche 3de Regiment Jagers) onder Keizer Napoleon I*, verschenen in 1910.³⁶

Dagboeken als brondocument voor korpsgeschiedenissen

Sabron schreef ook een *Geschiedenis van het 124ste Regiment Infanterie van Linie onder Keizer Napoleon I*.³⁷ Hiervoor maakte hij uiteraard gebruik van de memoires van d'Auzon de Boisminart, die zoals gezegd diende bij het 124e Regiment. Sabron weet interessant genoeg te melden dat d'Auzon, na de veldtocht naar Rusland van het begin tot het einde te hebben meegemaakt, teruggekeerd in het Franse Abbéville, van de regimentscommandant de opdracht kreeg om de oorsprong en de lotgevallen van het regiment in het Frans op schrift te stellen. Dit leidde tot het manuscript getiteld *Précis historique du 124me Régiment d'Infanterie de ligne*. Deze opdracht aan d'Auzon tot het samenstellen van een korpsgeschiedenis staat niet op zichzelf, maar past in een traditie. In het Franse reglement op de zogenoemde inwendige dienst, een soort huishoudelijk reglement voor militairen, was namelijk een artikel opgenomen dat bepaalde dat bij elk korps een register bestond waarin de lotgevallen van het korps werden genoteerd.³⁸ Hiermee werd de basis gelegd voor een belangrijke militaire traditie: de korpsgeschiedenis. Het is opvallend dat de d'Auzon de Boisminart zelf niets schrijft over genoemde opdracht. Volgens Sabron maakte d'Auzon voor het schrijven van de korpsgeschiedenis gebruik van 'de aantekeningen, welke hij terstond na zijn terugkeer uit Rusland, meerendeels in den vorm van een dagboek, schreef, zich daarbij grondende op notitiën, tijdens den veldtocht maakt.'³⁹

Het is niet ondenkbaar dat meer officieren mede of speciaal met het oog op het samenstellen van deze overzichten van de lotgevallen van het regiment of korpsgeschiedenissen, bijhiel den wat ze allemaal meemaakten.

In Nederland maakte de korpsgeschiedenis school tegen het midden van de negentiende eeuw, toen de eerste voorbeelden daarvan verschenen van de hand van de reeds genoemde jhr. van Sypesteijn. Van Sypesteijn, auteur van vele militair-historische publicaties, was van mening dat de beschrijvingen van de lotgevallen van de verschillende regimenten niet alleen in het belang waren van de krijgsgeschiedenis, maar ook in dat van het leger. Kennis van de korpsgeschiedenissen kon volgens hem 'krachtig medewerken, om den goeden geest bij de regimenten te bevorderen, den moed en zucht tot verheffing van zijnen stand, bij den krijgsmán in elken rang aan te kweeken', ofwel tot bevordering van het *esprit de corps*.⁴⁰ In 1849 zag bij De Gebroeders van Cleef zijn *Geschiedenis van het Regiment Hollandsche Hussaren, ...* het licht en in 1852 gaf uitgeverij Johan Noman en Zoon te Zaltbommel zijn *Geschiedenis van het Regiment*

Nederlandsche Rijdende Artillerie, ... uit. In het voorwoord van eerstgenoemd boek schrijft Sypesteijn:

Wanneer hij geen gebruik had kunnen maken van eenige belangrijke handschriften van wijlen den heer generaal-majoor Geisweit van der Netten, dan zou de geschiedenis van het regiment Hollandsche Hussaren, gedurende den veldtogt van het jaar 1812, weinig meer hebben kunne bevatten, dan hetgeen daaromtrent reeds door den druk is bekend gemaakt, en zij zou dan zeer onvolledig zijn geweest.⁴¹

Van Sypesteijn kreeg de memoires van de inmiddels overleden Geisweit van der Netten ter inzage via diens zoon.

De Nederlandse korpsgeschiedenis was, in tegenstelling tot de memoires van Nederlandse Rusland-veteranen en Nederlandse veteranen uit de Napoleontische tijd in het algemeen, een bloeiend genre. Er zijn sindsdien honderden korpsgeschiedenissen verschenen. In vele daarvan zijn de lotgevallen van individuele militairen op basis van veelal onuitgegeven memoires verwerkt, maar vanuit krijgsgeschiedkundig en krijgskundig oogpunt. Helaas zijn enkele van de onuitgegeven memoires die voor het schrijven van de korpsgeschiedenissen werden gebruikt, niet meer te traceren. In sommige gevallen is bekend dat deze verloren zijn gegaan, aangezien veel van dit soort materiaal inmiddels ter bewaring door familie was ondergebracht bij het Krijgsgeschiedkundig Archief van den Generalen Staf, dat op 3 maart 1945 geheel in de as werd gelegd tijdens het zogenoemde Britse vergissingsbombardement op het Haagse Bezuidenhout. Het verlies van deze memoires is extra pijnlijk omdat er geen integrale publicaties van bestaan.

Privédomein

Wat kunnen we nu zeggen over de oorzaak van het feit dat Nederlandse Rusland-veteranen hun memoires nauwelijks hebben gepubliceerd. Er zijn weliswaar ook relatief weinig ongepubliceerde memoires, maar dat is er niet de oorzaak van dat er maar twee van zijn gepubliceerd, want er zijn verhoudingsgewijs veel meer overgeleverde dan gepubliceerde memoires. Welnu, we zijn verschillende oorzaken tegengekomen: geen zucht naar sensatie, tijdgebrek of beter gezegd het leven dat gewoon doorging, onzekerheid om te publiceren, en bovenal, de ellende die de militairen hadden meegemaakt en door hen op schrift werd gesteld, was bedoeld voor de huiselijke kring en eventueel voor hun krijgsmakkers, als een vorm van verwerking voor de militair enerzijds en ter herinnering voor de familie en vrienden anderzijds. We moeten niet vergeten dat deze militairen soms jaren weg waren of zelfs nooit meer terugkwamen. Een dagboek met de lotgevallen van vader of zoon was dan een welkome troost. Waarschijnlijk was het bijhouden van een dagboek algemener dan wij denken, maar betrof het een privé-aangelegenheid en was het niet vanzelfsprekend dat een dagboek werd uitgegeven. Dit geldt vermoedelijk niet alleen voor militairen. Het feit dat de veteranen enerzijds terughoudend waren in het aan de grote klok hangen van persoonlijke belevenissen en gevoelens, terwijl hun memoires anderzijds op grote schaal werden verwerkt in krijgskundige en vooral in krijgshistorische studies en korpsgeschiedenissen, en evenmin door andere militairen integraal werden gepubliceerd, onderstreept mijns inziens de persoonlijke functie van de memoires.

Louis Ph. Sloos

Noten

1. Zie over de memoires van d'Auzon de Boisminart: P. Spigt, *Het ontstaan van de autobiografie in Nederland* (Amsterdam 1985) 169-172.
2. Cit. in: J.W. van Sypesteijn, *Geschiedenis van het Regiment Hollandsche Hussaren, vroeger Regiment Hussaren van Van Heeckeren, vervolgens Regiment Bataafsche Hussaren en daarna 2de en 11de Regiment Hussaren. Eene bijdrage voor de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van het tijdvak van 1784-1814* (Den Haag, Amsterdam 1849) 183.
3. Cit. in: Van Sypesteijn, *Geschiedenis van het Regiment Hollandsche Hussaren*, 183, noot 1.
4. Louis Ph. Sloos, *Gewapend met kennis. 500 jaar militaire boekcultuur in Nederland* (Nijmegen 2012) 395.
5. De auteur typeert zijn boek zelf ook zo, zie: C.A. Geisweit van der Netten, *Karel XII en Napoleon, of tafereelen, schetsen en vergelijking uit hunne krijgsgtogten in het Noord-Oostelijk Europa* (Den Haag, Amsterdam 1827) [XII]. Zie over *war studies*: Sloos, *Gewapend met kennis. 500 jaar militaire boekcultuur in Nederland*, 181.
6. Cit. in: Geisweit van der Netten, *Karel XII en Napoleon*, [in: Ibidem., XI].
7. Cit.
8. Cit. in: Idem, [XII].
9. Cit. in: Van Sypesteijn, *Geschiedenis van het Regiment Hollandsche Hussaren*, 162.
10. Sloos, *Gewapend met kennis. 500 jaar militaire boekcultuur in Nederland*, 336.
11. N.J.A.P.H. van Es, *De Rijdende Artillerie bij den Veldtocht in Rusland 1812* (Arnhem [1898]) 9.
12. Joost Welten, 'Hollandse krijgsgevangenen in Rusland, 1812-1814', in: 2 (2009) *Leidschrift. Historisch Tijdschrift* 51.
13. Cit. in: D'Auzon de Boisminart, *Herinneringen uit den veldtogt van Rusland, in den jare 1812*, 421.
14. Cit. in: Idem, 421-422.
15. Cit. in: Idem, VI.
16. Cit. in: Idem, VIII.
17. Cit. in: W.P. d'Auzon de Boisminart, *Gedenkschriften van den majoor W.P. d'Auzon de Boisminart. Tijdvak 1812. De Veldtogt in Rusland. Tweede uitgave* (Den Haag, Amsterdam 1840) I.
18. D'Auzon de Boisminart, *Gedenkschriften van den majoor W.P. d'Auzon de Boisminart. Tijdvak 1812*, I-II.
19. Cit. in: Idem, 250.
20. W.P. d'Auzon de Boisminart, *Herinneringen van een oud-officier, uit het tijdvak van 1793 tot en met 1815. In verband met de viering van het halve eeuwgetijde der herstelling van Neerland's onafhankelijkheid* (Amsterdam 1863) III-IV.

21. Cit. in: C.J. Wagevier, *Aantekeningen gehouden gedurende mijnen marsch naar, gevangenschap in, en terugreize uit Rusland in de jaren 1812, 1813 en 1814* (Amsterdam 1820) III-IV.
22. Cit. in: Wagevier, *Aantekeningen gehouden gedurende mijnen marsch naar, gevangenschap in, en terugreize uit Rusland*, v-vi.
23. Anoniem, 'De Russische generaal Hermann en de krijgsgevangene Hollanders in 1812 te Perm', in: *Vaderlandsche Letteroefeningen* VIII (1861) 118-119.
24. Anoniem, 'De Russische generaal Hermann en de krijgsgevangene Hollanders in 1812 te Perm', 119.
25. Cit. in: C.L. Scheidler List, *Herinneringen van den Luitenant-Generaal Frederic Carel List, uit zijn nagelaten papieren samengesteld* (niet in de handel; (gedrukt in) Den Haag [1889]) 2.
26. Cit. in: Scheidler List, *Herinneringen van den Luitenant-Generaal Frederic Carel List*, 2.
27. Cit. in: Ibidem.
28. Cit. in: Idem, 110.
29. Cit. in: Ibidem.
30. Idem, 234-235.
31. A. Kool, [uitgegeven door P.C. Kool], *De Russische veldtocht van 1812 verhaald door een ooggetuige, wijlen den kolonel der Genie A. Kool* (Rotterdam 1912) 3.
32. Kool, *De Russische veldtocht van 1812*, 3.
33. J. Eysten, *Doorlopend verhaal van de dienstverrichtingen der Nederlandsche Pontonniers onder den majoor G.D. Benthien 1797-1825* (overgedrukt uit de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap. Deel XXXII; z.p. z.j.) 101. In 1908 was het werk van Benthien nog spoorloos, zie: B.R.F. van Vlijmen, *Vers la Bérézina (1812. D'après des documents nouveaux* (Parijs 1908) VI.
34. Welten, 'Hollandse krijgsgevangenen in Rusland, 1812-1814', 51, noot 15.
35. Cit. in: F.H.A. Sabron, *Geschiedenis van het 33ste Regiment Lichte Infanterie (Het Oud-Hollandsche 3de Regiment Jagers) onder Keizer Napoleon I* (Breda 1910) 3.
36. Sabrons collega de luitenant-generaal C.D.H. Schneider publiceerde in 1898 het boekje *Het 126ste Regiment Hollandsche Infanterie in Rusland in 1812*.
37. 1898. Van dit boek verscheen een 2e herziene druk in 1910.
38. Sloos, *Gewapend met kennis. 500 jaar militaire boekcultuur in Nederland*, 367.
39. Cit. in: F.H.A. Sabron, *Geschiedenis van het 124ste Regiment Infanterie van Linie onder Keizer Napoleon I* (2e herz. dr.; Breda 1910) 4.
40. Cit. in: Van Sypesteijn, *Geschiedenis van het Regiment Hollandsche Hussaren*, XIV-XV.
41. Cit. in: Idem, v.

Cornelius van Marle over Napoleons veldtocht naar Rusland

In 1814 verscheen bij de Leidse uitgever J. van Thoir een opmerkelijke dichtbundel, getiteld *Rijmelarij*. Er stonden twaalf gedichten in, waarin stevige kritiek werd geuit op het Napoleontische bewind. De meeste ervan waren tot stand gekomen in 1813, toen de censuur de publicatie ervan onmogelijk maakte. Nu het land bevrijd was van de Fransen konden de opruiende

teksten alsnog gedrukt worden. De uitgave bleek een succes, want nog datzelfde jaar verscheen een tweede druk.¹

De auteur van dit werk, Cornelius van Marle (1783-1859), is vandaag de dag vrijwel vergeten. Ten onrechte, want hij spotte als geen ander met Napoleon en de Fransen en hij verdient dus een waardige plaats in de literatuurgeschiedenis als een van de

zogenaamde ‘verzetsdichters’. Dit begrip is onder anderen door de historicus Niek van Sas gebruikt om er een groep dichters mee aan te duiden die zich in de jaren 1806-1813 tegen de Franse overheersing hebben verzet.² Hoewel we de term ‘verzetsliteratuur’ vooral associëren met de Tweede Wereldoorlog, is die evenzeer van toepassing op de tijd van de Franse overheersing, toen literatuur een belangrijk middel vormde om verzet uit te drukken.³

Als het om verzetsliteratuur uit die periode gaat wordt meestal aan drie dichters in het bijzonder gedacht, namelijk Hendrik Tollens (1780-1856), Jan Fredrik Helmers (1767-1813) en Cornelis Loots (1764-1834). Dat rijtje kan echter eenvoudig worden uitgebreid met tal van andere namen. Er zijn twee auteurs die wat mij betreft ook standaard genoemd zouden mogen worden.⁴ De eerste is de Haarlemse uitgever en schrijver Adriaan Loosjes (1761-1818), die een overweldigende productie aan boeken, gedichten en verhandelingen op zijn naam zette, waarvan een aanzienlijk deel in functie stond van zijn verzet tegen de Franse overheersing. Hij stelde onder meer een adres op tegen de komst van Lodewijk Napoleon in 1806, samen met Cornelis de Koning en Adriaan van der Willigen.⁵ Ook publiceerde hij een lang gedicht over Michiel de Ruyter, getiteld *De laatste zeetocht van den admiraal De Ruiter* (1812), waarin het wemelde van de anti-Franse toespelingen.⁶

De tweede is Cornelius van Marle. De reden daarvoor is niet zozeer de omvang van zijn oeuvre – het gaat uiteindelijk maar om een beperkt aantal gedichten⁷ – maar hij was een van de weinigen die de weg van de satire koos. Het merendeel van de Nederlandse verzetsteksten uit deze periode kenmerkt zich door een ernstige toon en gaat over verheven onderwerpen, zoals het roemrijke voorgeslacht en de veerkracht van de natie. Van Marle richtte zijn pijlen echter rechtstreeks op de keizer. Hij hekelde diens expansiedrift en spuwde zijn gal uit over de soldaten die in zijn leger vochten. In deze bijdrage wordt nader gegaan op Van Marles poëzie en de context waarin deze tot stand kwam. Wie was deze dichter en hoe gaf hij zijn verzet tegen Napoleon vorm? Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar een gedicht waarmee Van Marle relatief veel bekendheid kreeg en waarin hij Napoleons mislukte veldtocht naar Rusland beschreef, namelijk ‘Katabasis, of rapport van Xerxes deuterios in den raad zijner ministers’.⁸ Lotje Knoop besteedde al eerder aandacht aan deze tekst en van haar vondsten is dankbaar gebruik gemaakt voor deze bijdrage.⁹

Levensloop Van Marle

Over het leven van Cornelius van Marle zijn we goed geïnformeerd, dankzij een levensbeschrijving van zijn jeugdvriend Georg Willem Vreede.¹⁰ Hoewel de biografische beschrijving bepaald geen neutraal karakter draagt – Vreede prijst zijn vriend regelmatig en bij vlagen zelfs overdadig – komen de belangrijkste ontwikkelingen in Van Marles leven goed naar voren. Vreede beschikte over tal van persoonlijke brieven en documenten en citeert volop daaruit. Daardoor ontstaat een levendig portret van de man die een fascinerend dubbelleven leidde: hij werkte in dienst van de Fransen, maar verspreidde tegelijkertijd hekeldichten op de keizer.

Van Marle werd op 11 februari 1783 geboren te Leiden. Hij volgde de Franse school en het gymnasium en schreef zich op zeventienjarige leeftijd in als student rechten in diezelfde stad. Hij leidde een losbandig studentenleven en had de reputatie ongodsdienstig te zijn. Hij verzuimde colleges en las liever Franse boeken, dan dat hij zijn Latijn bijhield. Volgens Vreede

was Van Marle in dat opzicht bepaald geen uitzondering: in die jaren werd ‘de studenten-vrijheid, wars van banden, ruimschoots botgevierd’, aldus Vreede.¹¹

Zijn leermeester F.A. Bosse, die later rector van het Leids gymnasium werd, was bezorgd dat zijn pupil aan het afglijden was. Hij bood hem daarom een logeerplaats aan, zodat ze samen zouden kunnen werken aan zijn studie. We weten niet of Van Marle daar gebruikt van heeft gemaakt, maar feit is dat hij zijn studie voltooide en vervolgens promoveerde: in 1808 verdedigde hij zijn *Theses juridicae inaugurales*. Waarschijnlijk zal de steun van Bosse er wel iets mee te maken hebben gehad. Bij diens dood in 1840 sprak Van Marle over de ‘vele aangename herinneringen’ die hij koesterde aan zijn leermeester. Het weinige dat Van Marle tijdens zijn studententijd had opgestoken, was voor het grootste deel aan hem te danken.¹²

Van Marle mocht dan gepromoveerd zijn, zijn toekomst zag er bepaald niet rooskleurig uit. Begin 1809 verloor hij zijn hele vermogen – details daarover zijn helaas niet bekend. Hij sprokelde geld bij elkaar met een ‘klein, schraal bezoldigd ambt’ en door bij te klussen als vertaler en broodschrijver.¹³ Het tij keerde, toen hij in 1810 door minister Gogel werd aangesteld bij de belastingen te Amsterdam. In januari 1812 werd hij overgeplaatst naar Den Haag, waar hij werkte als ambtenaar bij de Waarborg. In zijn aanstellingsbrief werd Van Marle opgedragen om zijn ambt voorbeeldig te vervullen en om in ijver en trouw aan de keizer uit te blinken. Van dat laatste kwam weinig terecht: Van Marle schreef in het geheim satirische gedichten over de keizer en liet die onder vrienden circuleren. Hij opereerde op het scherpst van de snede, want volgens Vreede gebruikte Van Marle de achterzijde van officiële belastingpapieren als kladpapier voor zijn verzen.¹⁴

Op 23 april 1813 werd Van Marle gearresteerd en gevangen gezet. Waarschijnlijk bestaat er een direct verband met de ‘Katabasis’. Dit gedicht had een ‘hoogst gevaarlijke ruchtbaarheid gekregen en de auteur zou door handlangers van de Franse politie zijn verraden’.¹⁵ Vanuit zijn kerker schreef hij een vlammen protestdicht, getiteld ‘Aan mijne tong’.¹⁶ Daarin legde de dichter zichzelf het zwijgen op, omdat het kennelijk een misdrijf was geworden om de waarheid te spreken. Boven het gedicht stond een veelzeggend motto uit Vondels bekende gedicht ‘Roskam’ (ca. 1626), waarin deze de hebzucht van corrupte regenten hekelt en betoogt dat de waarheid niet te onderdrukken valt. Van Marle kwam er genadig vanaf, want na vierentwintig uur werd hij weer vrijgelaten.¹⁷ Deze ervaring weerhield hem er niet van om nieuwe spotgedichten op de keizer te schrijven, die, als gezegd, gebundeld werden in *Rijmelarij*.

Na het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid werd Van Marle eerst hoofdcontroleur over de arrondissementen Den Haag en Leiden. In september 1814 verhuisde hij naar Brussel, waar hij in opdracht van koning Willem I als inspecteur met de oprichting en inrichting van de kantoren van Waarborg der gouden en zilveren werken werd belast. Vanaf 1816 was hij bovendien hoofdredacteur van de *Algemeene Nederlandsche Courant*, die ook in het Frans verscheen (*Gazette générale des Pays-Bas*). Na de Belgische Opstand was hij enige tijd werkloos, mogelijk als gevolg van zijn omgang met enkele leiders van de opstand.¹⁸ In 1834 kreeg Van Marle een betrekking als inspecteur bij de Waarborg in Noord-Nederland en in 1840 werd hij inspecteur-generaal van de kantoren van Waarborg in Nederland. Tot aan zijn dood in 1859 woonde hij in Utrecht. Zowel tijdens zijn Brusselse als Utrechtse jaren was hij actief in het lokale genootschapsleven, maar dat leidde niet tot de uitgave van een nieuwe dichtbundel.¹⁹ De bundel *Rijmelarij* bleef daarmee zijn belangrijkste bijdrage aan de Nederlandse letterkunde.

Rijmelarij: opzet en inhoud

Rijmelarij draagt een tweeslachtig karakter. Enerzijds wordt de bundel gepresenteerd als een pretentieloze verzameling versjes, die niet met het oog op publicatie zijn vervaardigd. Van Marle spreekt van ‘onbeduidende gelegenheidsgedichten’, die uitsluitend zijn bedoeld om ‘eenen kleenen kring van vertrouwde vrienden’ op te vrolijken.²⁰ Ook de titel, *Rijmelarij*, wijst op bescheiden dichterlijke ambities.

Anderzijds is er een bevlogen dichter met een missie aan het werk, die zich maar al te bewust is van de letterkundige traditie. Dat blijkt uit de vele verwijzingen naar klassieke en contemporaine dichters, onder wie Horatius, Juvenalis, Vergilius, Tacitus, Bilderdijk en Tollens. Op het titelblad prijkt bijvoorbeeld een motto uit Horatius’ *Satiren*: ‘Liberius si / Dixero quid, si forte jocosius; hoc mihi juris / Cum venia dabis’. Vrij vertaald luidt dit: ‘Als ik te vrij, te grappig was, gun mij genadig/ dit recht’.²¹ Elders ontleende hij een motto aan de *Satiren* van Juvenalis.²² Op deze manier plaatst Van Marle zijn werk doelbewust in het genre van de satire en in de traditie van de grote klassieke schrijvers. Bovendien was hij ambitieus genoeg om het auteurschap van het beruchte schotschrift ‘Katabasis’ op te eisen: hij, en niemand anders, was verantwoordelijk geweest voor deze tekst.²³ We zouden de bundel dan ook tekort doen, wanneer we alleen het gelegenheidskarakter of het politieke doel ervan zouden benadrukken.

Rijmelarij bevat in totaal twaalf gedichten, die verdeeld zijn over vier afdelingen, respectievelijk: ‘Katabasis’ (7 gedichten), ‘Strafzang’ (1 gedicht), ‘Herman de Cherusker. Ode’ (2 gedichten) en ‘De Napoleonade, heldendicht in vier zangen door *Hilarius Batavus*. Poeta Caesarus Laureatus’ (2 gedichten). Elk deel wordt voorafgegaan door een motto, respectievelijk uit het werk van Constantijn Huygens, Hendrik Tollens, Tacitus en Vergilius. Aan het einde heeft Van Marle een serie aantekeningen opgenomen, waarin historische toelichtingen bij de gedichten worden gegeven.

Negen van de twaalf gedichten zijn tot stand gekomen in de maanden maart-oktober 1813, van drie gedichten is onduidelijk of de datering klopt. Het gedicht ‘De kozak en zijn meisje’ (18 oktober 1810) lijkt te vroeg gedateerd te zijn, evenals ‘Gesprek tusschen eenen grooten keizer en een klein koningje’.²⁴ ‘De Napoleonade’ (14 december 1814) onmogelijk op de genoemde datum kan zijn voltooid, omdat de bundel al begin april 1814 gereed moet zijn geweest.²⁵ In de aantekeningen bij het laatstgenoemde gedicht wordt de slag bij Leipzig als laatste wapenfeit van Napoleon genoemd; logischer lijkt dus als datering december 1813.²⁶

Hoewel de gedichten verschillende onderwerpen behandelen, is er een centraal thema te ontwaren: de mislukte veldtocht van Napoleon naar Rusland. Van Marles spot richt zich vooral op de megalomane expansiedrift van de keizer en de nederlagen die hij daar heeft moeten incasseren. De gedichten bevatten enkele standaardingrediënten. Ten eerste is er sprake van terugkerende metaforiek waarin de laffe haan (Frankrijk) tegenover de dappere leeuw (Holland) wordt geplaatst. De haan klapwiekt hulpeloos, terwijl de moedige leeuw zich intussen brullend van zijn boeien weet te ontdoen. Een voorbeeld is ‘De ontwaakte leeuw’ (4 april 1813), waarin ‘het pluimgedierte’ het moet afleggen tegen de Bataven: ‘Daar ligt het neer: – juicht! volk’ren! juicht! / En huldigt Neerland’s Leeuw. / Geen juk meer, dat de nekken buigt, / Geen schand meer vlekt onze eeuw’.²⁷ Dit soort contrastwerking is vooral bedoeld om de zwakte van Frankrijk te benadrukken en de eigen bevolking moed in te spreken.

Ten tweede wemelt het van de verkleinwoorden, waarmee de

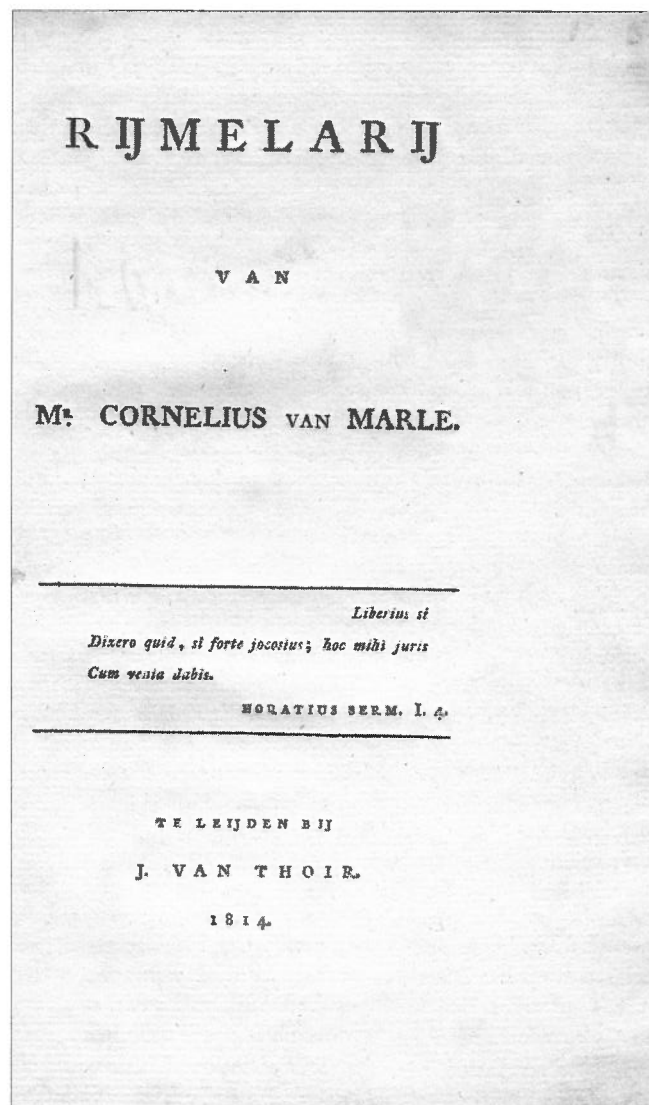

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage

nietigheid van Napoleon wordt benadrukt. Hij is een keizertje, een haantje, een vorstje, kortom hij stelt maar weinig voor. Het meest treffend is de parodie op Van Alphen's kindergedichten in ‘Gesprek tusschen eenen grooten keizer en een klein koningje’ (1 april 1813), waarin de keizer (‘Paätje’) over zijn ervaringen in Rusland vertelt aan zijn zoon. Zoonlief vertelt trots dat hij heeft leren lopen in de tussentijd, waarop Napoleon antwoordt dat ook hij zijn eerste stappen in Rusland heeft gezet.

Koningje. (*met een fijn stemmetje.*)
Papa! sints uw vertrek heeft Napje leeren loopen.
Keizer. (*met een basstem.*)
Ik ook, mijn kleintje!
Koningje.
En hard!
Keizer.
Ik ook – dat zou ik hopen!
Koningje.
Hoe ging het Paätje? – aan den band,
Of achter 't rolpaard?
Keizer.
Met de hand.
Maar 'k ben nog blond en blaauw van 't pakken,
De minnemoers zijn daar Kozakken ...
(*Met een' diepen zucht.*)
Ga nooit naar Rusland, kleine man!
Hier werden zij gestoord.
Eene oude kindermeid had alles afgehoord;
En zij, die nooit geheim verzwegen in heel haar leven,
Kwam, kugchend, dadelijk, dit trouw verslag mij geven.²⁸

De ‘grote keizer’ blijkt een laffe angsthaas, die zich laat meenemen aan het handje van de kozakken.

Ten derde worden er veel seksueel getinte grapjes gemaakt. In 'De geopeerde haan' (10 april 1813) wordt Napoleon bijvoorbeeld opgevoerd als een kregelig haantje, dat zijn hok en gebied verlaat. Na het bezwangeren van een hennetje in moffenland (een verwijzing naar een mogelijk buitenechtelijk kind van de keizer) komt hij aan in het koude Rusland. Daar valt hij op zijn rug en verliest zijn 'haandom'. Als gecasteerde haan keert hij terug, verzuchtend: 'Wat had ik in Rusland te doen? / Ik ben als een haantje daar henen gegaan, / En kom nu terug als – kapoen'.²⁹ Al even suggestief is het olijke liedje 'Malbroekius Redivivus' (1 mei 1813), waarin Napoleon bij zijn thuiskomst een boze echtgenote aantreft, die niet aan haar gerief komt. Hij is een 'halfbevoren held' die door zijn vrouw in het zadel geholpen moet worden. Hij spoedt zich weer terug naar het slagveld, maar zijn echtgenote hoeft niet te vrezen dat de vijand zijn geweer afneemt, want 'zijn degen / Doet toch geen mensch meer zeer'.³⁰

Ten vierde en laatste wordt er steeds opnieuw gerefereerd aan de ijzige kou in Rusland. De 'heldhaftige' keizer blijkt niet bestand tegen de lage temperaturen en verlangt voortdurend naar een warmer onderkomen. De dichter spot aanhoudend met het zwakke gestel van de keizer en zijn soldaten. In de Napoleonade klinkt het zo: 'Hij toog, door sneeuw en ijs, / Regt toe regt aan op 't Noorden, / Naar 's aardrijks verste boorden. / Mij dunk, dat was niet wijs, / 'k Zou liever, in het vriezen, / Een warmer

hoekje kiezen'.³¹ In de 'Katabasis' neemt de bibberende keizer zelfs zijn toevlucht tot de gebreide wintersokken van zijn echtgenote. De ironie bereikt een hoogtepunt, wanneer Napoleon zijn intrek neemt in het Kremlin. Dan wordt Moskou in brand gestoken, naar verluidt op bevel van graaf Fjodor Rostoptsjin, gouverneur-generaal van Moskou:

Hij [Rostopchin] gunde ons zelfs, tot ons verdriet,
Die huizen niet, die reeds bestonden,
Maar stookte, tot dat alles lag -
Dit was de laatste warme dag.³²

Katabasis

Het is de moeite waard wat langer stil te staan bij het meest beruchte gedicht van Van Marle, 'Katabasis of rapport van van Xerxes deuterus in de raad zijner ministers'.³³ In het gedicht, dat is gedagtekend op 8 maart 1813, wordt gezinspeeld op een 'contra-maal' dat Napoleon in het voorjaar heeft gepland. Misschien vormde de 'conscriptie' van februari 1813 de directe aanleiding voor het gedicht, toen Napoleon nieuwe Hollandse troepen ronselde voor zijn leger, maar helemaal zeker is dat niet.³⁴

Van Marle presenteert het gedicht als een rapport van Napoleon voor de raad van zijn ministers ofwel als een zakelijk verslag van een ooggetuige. 'Katabasis' betekent letterlijk 'afdaling', maar kan ook de figuurlijke betekenis hebben van af- of ondergang. De titel verwijst naar de destijds bekende tekst *Anabasis* ('opgang') van de Griekse geschiedschrijver Xenophon (430 v. Chr.-355 v. Chr.). Daarin wordt de succesvolle expeditie van prins Cyrus III in 401 v. Chr. tegen zijn broer Artaxerxes, die koning was van het Perzische rijk, beschreven. Van Marle keert de zaken echter om en maakt er een afdaling en een militaire nederlaag van. De *Katabasis* is op melodie gezet, namelijk 'Wat de arme man niet lijden moet'. Of het om een bestaand wijsje gaat is niet bekend.³⁵

Het gedicht telt 23 strofen van 6 regels elk. De opbouw is evenwichtig: in strofe 1 t/m 3 legt Napoleon uit hoe hij tot zijn besluit is gekomen met zijn leger naar Rusland te trekken, strofe 3 t/m 12 beschrijven de tocht naar Moskou, strofe 13 t/m 14 het verblijf aldaar, 15 t/m 22 de terugreis en strofe 23 is een afsluitende strofe. De inhoud kan als volgt worden samengevat.³⁶ De ik-verteller (Napoleon) beschrijft eerst zijn triomfantelijke opmars in Rusland. De keizer waant zich heer en meester, omdat de Russen zich steeds terugtrekken: 'Ook ging het bijster naar mijn' wensch, / Mijn Heeren! – want ik zag geen mensch'. Dan begint zijn volk echter te klagen over wintervoeten. Napoleon pept zijn soldaten op door te wijzen op 'het stadje' (Moskou) in de verte. Daar zullen ze zich kunnen warmen aan 'vuur, koek, en warme beddenjassen'. Maar dan stuiten ze op de rivier de Moskva, waar ze eerst nog strijd moeten leveren. Hier wordt bedoeld op de slag bij Borodino op 7 september 1812. Napoleon prijst de heldendaden bij die slag van zijn maarschalk Michel Ney, die daarbij de eretitel de 'Prins van Moskowa' krijgt toebedeeld. De Russische veldmaarschalk Koetozov maakt zich daarentegen uit de voeten en vlucht voor de kou.

Eindelijk komt Napoleon aan in Moskou, maar het Kremlin blijkt een teleurstelling: 'toen ik het Kremlin had, / Wat vond ik? – een paar oude stevels'. Napoleon treft slechts een paar oude laarzen aan, namelijk die van Peter de Grote. Hij stuurt ze naar Parijs om ze daar in het museum te laten plaatsen. Moskou zelf blijkt ook tegen te vallen, want de huizen zijn al in brand

gestoken, voordat ze er hun intrek in kunnen nemen. Grappend meldt Van Marle dat Napoleon zijn laatste warme nacht in het brandende Moskou heeft doorgebracht.

Napoleon zit intussen met de handen in het haar, want hij heeft 'niets te vreten, noch te stoken' meer. Hij besluit dan maar 'een ommetje' richting Polen te maken en een andere keer terug te keren naar Moskou. In één galop rijdt hij vervolgens door tot Warschau. Hij draagt het opperbevel over aan zijn zwager Joachim Murat, die niet veel later wordt opgevolgd door Napoleons stiefzoon Eugène Beauharnais. Napoleon verwacht zijn stiefzoon echter spoedig thuis, want het is in Rusland 'nog ganzsch niet pluis'. En met deze constatering eindigt het 'rapport' van Napoleons mislukte veldtocht:

Mijn Heeren! zoo is 't land gesteld. –
Ik kruip nu zoetjes in de veren.
'k Heb alles op een hair verteld;
Zie jijlui nu den Rus te keeren.
Maar, wat er verder moog geschien,
Een kerel die er mij zal zien!

Napoleon wordt als eenultieme lafaard neergezet, die het gevecht tegen de Russen liever aan anderen overlaat: hij zal zich daar niet meer vertonen!

De ironie is het sterkste wapen van Van Marle en heeft tot doel om Napoleon te kleineren. Het gaat in dit gedicht niet zozeer om het oppeppen van de eigen burgers, maar om het ridiculiseren van Napoleons poging Rusland te veroveren: wie niet bestand is tegen een beetje kou en het vechten liever aan anderen overlaat, kan het daar wel vergeten. De grootspraak van Napoleon staat in schril contrast met zijn zwakke optreden.

De verspreiding van de 'Katabasis' kende nog een opmerkelijk staartje, waarbij de naam van Bilderdijk komt bovendrijven. Van Marle klaagde er in de inleiding van zijn *Rijmelarij* over dat er verschillende illegale uitgaven van de 'Katabasis' waren verschenen buiten zijn weten om. Hij maakte zich vooral boos om de storende fouten daarin. Een van die roofofdrukken betrof het *Nieuw Liederenboekje* dat eind november of begin december 1813 uitkwam, dus direct nadat de Fransen vertrokken waren. Van Marles *Katabasis* was daarin anoniem opgenomen, zonder dat hij het wist.³⁷ Kort daarna verscheen een tweede druk, met op de titelpagina de namen van Willem Bilderdijk, zijn echtgenote Katharina Schweickhardt en Samuel Iperuszoon Wiselius.³⁸ Van Marles naam ontbrak echter. Via een advertentie in de *Haarlemsche Courant* van 1 januari 1814 trok Van Marle fel van leer tegen deze uitgaven en hij beschuldigde de heer Bilderdijk ervan letterdieverij te hebben gepleegd door dit gedicht te 'adopter' zonder toestemming.³⁹

Wiselius reageerde een paar dagen later met een contra-advertentie, waarin hij er op wees dat deze uitgave alleen tot doel had gehad om in 'de aller eerste oogenblikken der jongste Omwenteling ten goede te werken op den algemeenen Volksgeest'.⁴⁰ Hij was bovendien zelf geschrokken van de vermelding van de namen op het titelblad, en meldde dit terstond aan Bilderdijk. Had hij dit geweten, dan had Wiselius Bilderdijk van tevoren ingelicht en het gedicht van Van Marle achterwege gelaten. Bilderdijk moest, hoe dan ook, onschuldig worden geacht, want die was door hem aangezocht en had beloofd dat alles wat niet uit zijn pen of uit die van zijn echtgenote was gevloeid, door Wiselius zelf was geschreven. Uit de correspondentie van Bilderdijk en Wiselius blijkt dat Bilderdijk inderdaad onschuldig was, maar in hoeverre Wiselius en de uitgever, Hendrik Gartman, ook vrij uitgaan, blijft de vraag.⁴¹ Met de uitgave van *Rij-*

melarij enkele maanden later maakte Van Marle zonneklaar dat de 'Katabasis' zijn geesteskind was. In 1829, aan de vooravond van de Belgische Opstand, verscheen nog een derde druk van het *Nieuw liedenboekje* bij Gartman. Daarin was een herziene versie van de 'Katabasis' opgenomen, ondertekend door Van Marle.⁴²

Besluit

Na het verschijnen van *Rijmelarij* verscheen een zuinige recensie in *Vaderlandsche letteroefeningen*. De 'Katabasis' en 'Napoleonade' konden er nog wel mee door, maar voor het overige was het gebodene 'tamelijk zwak'. Het kwam er op neer, aldus de recensent, dat het publiek alweer de aandacht op andere zaken had gericht en dat Van Marle zich beter op iets nieuws had kunnen richten.⁴³

Het tijdgebonden karakter maakte dat Van Marles poëtische protest tegen Napoleon al snel in de vergetelheid raakte. Zijn moed tijdens de Napoleonische overheersing werd in de negentiende eeuw weliswaar geprezen – onder meer door A.J. van der Aa, Cd. Busken Huët en Th. Jorissen – maar de aandacht voor zijn literaire nalatenschap was minimaal.⁴⁴ In 1913, honderd jaar na het vertrek van de Fransen, was er sprake van een kleine opleving, toen J. Koopmans een bloemlezing uitgaf met 'vrijheidsliteratuur'. Daarin nam hij ook twee gedichten van Van Marle op, namelijk 'Katabasis' en 'Malbroekius Redivivus'.⁴⁵ Ook de literatuurhistoricus Jan te Winkel besteedde enige aandacht aan Van Marle in zijn monumentale *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde* (tweede druk, 1922-1927).⁴⁶ Daarna werd het echter stil rondom Van Marle.⁴⁷ Des te gepaster is het om anno 2012, tweehonderd jaar na de beruchte veldtocht van Napoleon naar Rusland, nog eens stil te staan bij het werk van deze bevlogen dichter, die zijn lier ten dienste stelde van 'de redding van zijn Vaderland'.⁴⁸

Lotte Jensen

Noten

1. De inhoud van beide drukken is nagenoeg identiek, zij het dat er in de eerste druk vier 'drukfeilen' worden vermeld. Deze zijn in de tweede druk (waarin nog een nieuwe drukfout wordt opgemerkt) verbeterd. De eerste druk telt 96 pagina's, de tweede 95 pagina's. Dat verschil is te verklaren doordat de aantekeningen bij de gedichten in de tweede druk in een kleinere letter zijn gezet. Tussen de eerste en tweede druk bestaan enkele kleine verschillen op het niveau van de spelling (zie bijv. op p. 9 u / U of p. 12: traktement / tractement). Het gedicht 'Gesprek tusschen eenen grooten keizer en een klein koningje' (in beide drukken op p. 23) bevat grotere verschillen. Voor deze bijdrage, inclusief de bijlage, is gebruik gemaakt van de tweede druk, omdat het denkbaar is dat de wijzigingen op verzoek van Van Marle zijn doorgevoerd.
2. N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004), 87. Zie over het belang van deze verzetspoëten ook W.R.E. Velema, 'The Dutch, the French and Napoleon: Historiographical Reflections on a Troubled Relationship'. In: *Da Brumaio ai Cento giorni. Cultura di governo e dissenso politico nell' Europa di Bonaparte*. Ed. by A. de Francesco. Milan 2008, 45.
3. Vgl. Jeroen Dewulf, *Spirit of Resistance. Dutch Clandestine Literature during the Nazi Occupation*. New York: Camden House, 2010. In het eerste hoofdstuk besteedt hij aandacht aan de verzetslitera-

- tuur uit de Franse Tijd: 14-17.
4. Zie voor een pleidooi voor een grondige herbestudering van het literaire verzet tegen Napoleon: Lotte Jensen, ‘Verzetspoëzie en nationale identiteit, 1806-1813.’ In: *Naties in een spanningsveld. Tegenstrijdige bewegingen in de identiteitsvorming in negentiende-eeuws Vlaanderen en Nederland*. Onder redactie van Nele Bemong, Mary Kemperink, Marita Mathijssen en Tom Sintobin. Hilversum 2010, 117-134 en Lotte Jensen, ‘The Dutch against Napoleon. Resistance Literature and National Identity, 1806-1813.’ In: *Journal of Dutch Literature*, vol. 2, nr. 2 (2011), 5-26 (<http://www.journalofdutchliterature.org>).
  5. Over Loosjes: M.H. de Haan, *Adriaan Loosjes*. Utrecht 1934. Specifiek over dit adres: 42.
  6. Over dit gedicht: Lotte Jensen, ‘Synchrone en diachrone herinnering. Michiel de Ruyter in twee vaderlands-historische epen van Adriaan Loosjes.’ In: *Nederlandse letterkunde* 17 (2012) 2 (te verschijnen).
  7. Behalve *Rijmelarij* zijn er ook nog twee (anonieme) pamfletten aan zijn naam te verbinden, namelijk *Comiek verhaal van keizer Napoléon, bij zijn terugkomst van Moscau, nopens zijnen ongelukkigen krijgstogt* (Knuttel 23514) en *Tweede comiek verhaal van keizer Napoléon, gedaan bij zyn aankomt te Parijs, in november 1813; nopens zijnen ongelukkigen krijgstogt* (Knuttel 23515). Het eerstgenoemde pamflet bevat een versie van ‘Katabasis’; het is niet duidelijk of het pamflet met kennis van de auteur is uitgegeven of dat het hier gaat om een van de illegale roofdrukken waarover Van Marle spreekt in het voorbericht van *Rijmelarij* (Van Marle 1814, v). De tweede is het vervolg daarop; deze tekst is niet opgenomen in *Rijmelarij* en het kan dus niet met zekerheid gesteld worden dat Van Marle er de auteur van is.
  8. Opgenomen in Van Marle 1814, 8-17.
  9. Lotje Knoop, *Weldaad en wandaad rond het pamflet ‘Katabasis’ van Cornelius van Marle*. Miniscriptie Hist. Letterk. Inst. UvA 1993 (begeleiding: André Hanou). Knoop heeft ook het gedicht geannoteerd (met weglating van de bijbehorende aantekeningen van Van Marle). Ook Mijke van der Wolk wijdde een scriptie aan Van Marle: *Cornelius van Marle, Rijmelarij. Een bloemlezing*. Radboud Universiteit Nijmegen 2010 (begeleiding: Lotte Jensen). Een recent populariserend artikel over Van Marle is Lotte Jensen, ‘Laffe haan. Satires op Napoleons veldtocht naar Rusland.’ In: *Thema Tijdschrift* 1812 (2012), 56-59.
  10. G.W. Vreede, ‘Levensberigt van Mr. Cornelius van Marle’. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*. Z.p. 1861, 153-197.
  11. Vreede 1861, 154.
  12. Vreede 1861, 156.
  13. Vreede 1861, 165.
  14. Vreede 1861, 168.
  15. Theod. Jorissen, ‘De omwenteling van 1813’. In: Theod. Jorissen, *Historische studiën*. Haarlem 1893 (tweede druk), 201. Koopmans meldt dat een voordracht van de ‘Katabasis’ in besloten kring naar buiten zou zijn gelekt. Zie *Bloemlezing uit de ‘Vrijheids’-litteratuur van ± (1810-1813)*. Uitgegeven en van toelichtingen en verklarende aantekeningen voorzien door J. Koopmans. Groningen 1913, 71-83.
  16. Opgenomen in Van Marle 1814, 24-25.
  17. Jorissen 1893, 201.
  18. Aldus het lemma van E. Zuidema in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* III, Leiden 1914, 819-820. Vreede ontkracht met stelligheid dat er sprake zou zijn van kwade opzet bij Van Marle: zie Vreede 1861, 188.
  19. Voor zijn dichtelijke activiteiten in België, met name het Brusselse genootschap Concordia, zie Janneke Weijermars, *Stiefbroeders. Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I, 1814-*

1834. Hilversum 2012, 168-173. Proefschrift Universiteit Antwerpen 2012. Tijdens zijn Utrechtse jaren was hij lid van diverse gezelschappen, waaronder het Provinciaalsch Utrechtsch Genootschap (Vreede 1861, 191-197; Zuidema 1914).

20. Van Marle, ‘Voorberigt’, iii-vi.
21. *Satiren* 1, 4, 103-105. De vertaling is afkomstig uit: Horatius, *Verzamelde gedichten*. Uitgegeven, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Schrijvers. Groningen 2003, 51.
22. Van Marle 1814, 35. Het gaat om een motto uit Juvenalis *Satiren*, 1, 79: ‘Si natura negat, facit indignatio versum, / Qualemunque potest.’ (Bij gebrek aan talent zal de verontwaardiging mijn poëzie zo goed zij kan inspireren.)
23. Van Marle 1814, ‘Voorberigt’. iv.
24. ‘Het gesprek tusschen eenen grooten keizer en een klein koningje’ is in de tweede druk herzien (zie hierna in noot 28) en gedateerd op 1 april 1813. Dat doet vermoeden dat de datering van 1 april 1812 in de eerste druk onjuist is en dat die 1 april 1813 had moeten luiden. Daarop wijst ook de referentie aan de kozakken en de correctie van de datum van de twee direct daaraan voorafgaande gedichten, die beide ten onrechte 1812 in plaats van 1813 zijn gedateerd. Zie de errata in de eerste druk op pagina 96.
25. Een exemplaar uit de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bevat een handgeschreven opdracht van de auteur aan C.F. van Maanen, gedateerd 7 april 1814 (UBA 293 C21). Aangezien de bundel pas in de lijst van mei door Saakes wordt vermeld is het aannemelijk dat de bundel kort voor 7 april van de pers was gekomen. Zie Saakes’ *Naamlijst van uitgekomen boeken, kaarten, prentwerken, enz. 1814-1818*. ’s-Gravenhage, 38 en vgl. Knoop 1993, 24. In Saakes heb ik geen vermelding van de tweede druk van *Rijmelarij* kunnen vinden. Een vermelding daarvan is wel te vinden in J. de Jong, *Alphabetische Naamlijst van boeken* [...], ’s-Gravenhage / Amsterdam 1832, 383. Daar staat echter dat deze bij L. Herdingh en Zoon te Leiden zou zijn verschenen. Beide drukken werden echter door J. van Thoir te Leiden gepubliceerd.
26. Van Marle 1814, 92. Van Marle maakt nog meer vergissingen in de datering. In de eerste druk zijn ‘De ontwaakte leeuw’ en ‘De opereerde haan’ per abuis gedateerd op respectievelijk 4 en 10 april 1812 in plaats van 4 en 10 april 1813 (zie de drukfeilen achterin de eerste druk op p. 96).
27. Van Marle 1814, 19.
28. Van Marle 1814, 23. In de eerste druk is de tekst gedateerd op 1 april 1812 en luidt de tekst wezenlijk anders:
Koningje. (*met een fijn stemmetje*.)
Papa! sints uw vertrek heeft Napje leeren loopen.
Keizer. (*met een basstem*).
Ik ook, mijn kleintje!
Koningje.
En hard!
Keizer.
Ik ook – dat zou ik hopen!
(*Met een’ zucht*.)
Maar leer het, kindje! ’t ga hoe ’t ga,
Van geen’ Kozak ...
Koningje.
Neen! nooit, Papa!
Hier werden zij gestoord.
Eene oude kindermeid had alles afgehoord;
En zij, die nooit geheim verzweg in heel haar leven,
Kwam, kugchend, dadelijk, dit trouw verslag mij geven.
(Van Marle, *Rijmelarij*, eerste druk, 23.)
29. Van Marle 1814, 21-22.
30. Van Marle 1814, 30.
31. Van Marle 1814, 56.
32. Van Marle 1814, 13.

33. Er bestaan verschillende varianten van het gedicht. Behalve de door de dichter goedgekeurde tekst, zoals die te vinden is in *Rijmelarij* (9-20), is er ook een pamfletuitgave: *Comiek verhaal van keizer Napoléon, bij zijn terugkomst van Moscau, nopens zijnen ongelukkigen krijgstogt* (Knuttel 23514). Ook is de tekst opgenomen in het *Nieuw liederenboekje, op aangename en bekende wijzen, strekkende tot opwekking van vaderlandsche moed en gepaste vreugde in deze belangrijke dagen*. Amsterdam 1813, 20-25, waarvan datzelfde jaar nog een tweede druk verscheen. Er is ook een afschrift bekend, getiteld: ‘Napoleons Aanspraak aan den Senaat by deszelfs terugkomst uit Moskow’. Dit anonieme handschrift is te vinden in een exemplaar van de eerste druk van *Rijmelarij* (UBA 252 D 14). Verder bevat de Nederlandse Liederensbank (Meertens Instituut, www.liederensbank.nl) een scan van een afschrift, getiteld: ‘Toonkunstige Berijming des omstandigen Verslags van Napoleon den Grooten, nopens zijnen ongelukkigen krijgstugt tegen de Sarmaten, Schyten Tartaren, en wat dies meer zij, gedaan bij zijne aankomst van Moskow’ (Lbl KB Wouters 04003), raadpleegbaar via: <http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/KBMOI:42341>
34. Vgl. Knoop 1993, 11.
35. Vgl. Knoop 1993, 3.
36. Van Marles beschrijving is heel globaal. Voor een recente beschrijving van de gebeurtenissen uit 1812, zie Adam Zamoyski, *1812. Napoleons fatale veldtocht naar Moskou*. Amsterdam 2010 (2^e druk).
37. ‘Toonkunstige berijming des omstandigen verslags van Napoleon den Grooten [...]’. In: *Nieuw liederenboekje, op aangename en bekende wijzen, strekkende tot opwekking van vaderlandsche moed en gepaste vreugde in deze belangrijke dagen*. Amsterdam 1813, 20-25 (Knuttel 23544). De exemplaren van deze eerste druk vertonen enkele opmerkelijke onderlinge verschillen, waarover meer bij Knoop 1993, 36-37.
38. *Nieuw liederenboekje, op aangename en bekende wijzen, strekkende tot opwekking van vaderlandschen moed en gepaste vreugde in deze*

belangrijke dagen. Door Mr. W. Bilderdijk, vrouwe K.W. Bilderdijk en Mr. S.I.Z. Wiselius. Tweede druk (Knuttel 23545).

39. *Haarlemsche Courant* (1 januari 1814). Het bericht dateert van 29 dec. 1813, overgenomen in Knoop 1993, 30.
40. *Haarlemsche Courant* (4 jan. 1814). Geciteerd in Knoop 1993, 31.
41. Knoop 1993, 18-19.
42. C. van Marle, ‘Katabasis. Of rapport van Xerxes deuterios In den raad zijner ministers [...]’. In: *Nieuw liederenboekje, op aangename en bekende wijzen, strekkende tot opwekking van vaderlandschen moed en gepaste vreugde in deze belangrijke dagen; (November 1813)*. Door Mr. W. Bilderdijk, vrouwe K.W. Bilderdijk en Mr. S.I.Z. Wiselius, Amsterdam 1829, 20-25. Opmerkelijk genoeg ontbreekt de naam van Van Marle nog altijd op het titelblad. Er bestaan enkele kleine verschillen met de tekst zoals die in *Rijmelarij* is afgedrukt.
43. *Vaderlandsche letteroefeningen* 1814, 450-451.
44. Zie A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, dl. 12, Haarlem 1869, 252-257; Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasiën en Kritieken*. Dertiende deel, Haarlem z.j., 29; Jorissen 1893.
45. *Bloemlezing uit de ‘Vrijheids’-litteratuur van ± (1810-1813)*. Uitgegeven en van toelichtingen en verklarende aantekeningen voorzien door J. Koopmans. Groningen 1913, 71-83.
46. Zie: J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde VI. Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de eerste eeuw der Europeesche staatsomwentelingen (1)*. Haarlem 1925, tweede druk, 366-367.
47. In 2001 verscheen nog een informatief artikel in de *Amersfoortse Courant / Utrechts Nieuwsblad* (11-12-2001) van de hand van Hans Heesen en Harry Jansen over Van Marle, inclusief een tekening uit 1841 van het silhouet van Van Marle. Dit is het enige tot nu toe bekende portret van de dichter Met dank aan Roy de Beunje.
48. Van Marle 1814, ‘Voorberigt’, iii.

Bijlage

Cornelius van Marle, ‘Katabasis’ Toegelicht door Lotte Jensen¹

KATABΑΣΙΣ,² OF RAPPORT³ VAN XERXES δευτερος⁴ IN DEN RAAD ZIJNER MINISTERS, nopens zijnen ongelukkigen Krijgstogt tegen de Sarmaten, Tartaren, Scijthen,⁵ en wat dies meer is.

Op de Wijs; *Wat de arme man niet lijden moet*.

Mijn Heeren! ’t is niet als voorheen,
Dat ik mij koom aan U vertoonen.
Een kous⁶ moet thans de plaats bekleên
Van mijn verwelkte lauwerkroonen;⁷
5 Maar dat vermaledeid seizoen ... ..
Het was waarachtig niet te doen!

Je weet, ik ben bedaard en stil,
En zou me, uit goedheid, laten villen;
Maar ’t hindert me, als een ander wil,
10 Hetgeen ik goedvind niet te willen.
’k Werd boos, omdat dat Russisch vee
Wou zuiker drinken bij zijn thee.⁸

Vergeefs beproefde mijn gezant,⁹
De zaak te stellen op haar pooten,¹⁰
15 En sprak: ‘kom, Sander,¹¹ toon verstand,
En houd je bij de beetekrooten.’ –¹²
Blaas weg!¹³ – Het was, ronduit gezeid,
Zoo veel als op mijn handen leit.¹⁴

Ik bragt mijn leger dus te veld,
20 En sloeg¹⁵ den Rus reeds in gedachten.
Je weet, ik ben een heele held,
Als ik de baas maar ben in krachten.
Ook ging het bijster naar mijn’ wensch,
Mijn Heeren! – want ik zag geen mensch.¹⁶

Ik trok dan al zoo zoetjes voort;
25 En snoeven,¹⁷ lieve Heeren! snoeven!...;
Nooit in je leven zoo gehoord!
Je kondt er mij geheel uit proeven,¹⁸ –
Ook zag ik torens in ’t verschiet,
30 Hoewel van Petersburg nog niet.¹⁹

Doch eenmaal voelde ik, in den nacht,
Mijne eksterogen²⁰ heerlijk steken;
En toen ik 's morgens, kwart voor acht,
Het hoofd stak uit mijn wollen deken,
35 Toen zag ik, 't had zoo wat gerijpt.
Ik weet niet of je mij begrijpt.

Mijn volk begon, uit éénen mond,
Te klagen over wintervoeten.²¹
Ik zei: 'zoo'n koudjen is gezond,
40 Dat hoedt jelui voor zomersproeten.' –
Maar 't scheen, dat ieder, aan dat oor,
Een zinking²² had op het gehoor.

'k Riep: 'jongens! ginder ligt een stad;²³
Dat is een stadje om naar te snakken.
45 Daar vindt je vast van alles wat,
Vuur, koek, en warme beddenjakken;
En 't volk, (gelooft het al of niet),
Zal hart'lijk blij zijn als 't je ziet.

Eerst kwamen we aan een vloed²⁴ – verdoemd! ^A
50 Wat wierden we daar heusch ontvangen!²⁵
('k Heb *Ney* ook naar dien dag genoemd;)²⁶
De tranen loopen langs mijn wangen,
Bedenk ik hoe ons *Kutusow*²⁷
Daar vriend'lijk smeerde voor de kou.

't Is waar – te groot een traktement²⁸
55 Maakt somtijds wel eens kwade magen.²⁹
Wij waren 't ook niet meer gewend; –
Monbrun althans kon 't niet verdragen;
En *Coulaincourt* stak, met een zucht,
60 Zijn mag're benen in de lucht.^{30 B}

Ik dankte dus voor 't gul onthaal,
Bad, om 't dessert³¹ mij kwijt te schelden:
Verzocht hem op een contra-maal,³²
Hetgeen wij tegen 't voorjaar stelden:
65 En, (dat ik, in 't voorbijgaan, 't zeg)
Ik g'loof de vent is al op weg.³³

Ten laatste zagen wij de stad,
En likten vrolijk onze knevels;
Maar ja! toen ik het *Kremlin* had,
70 Wat vond ik? – een paar oude stevens.^{34 C}
Intusschen 'k dacht, daar is misschien
't Museum nog niet van voorzien.³⁵

*Rastopchin*³⁶ was de vriend ook niet, ^D
Op wien wij huizen bouwen konden,
75 Hij gunde ons zelfs, tot ons verdriet,
Die huizen niet, die reeds bestonden,
Maar stookte, tot dat alles lag –
Dit was de laatste warme dag.

Nu zat ik met de hand in 't haar,
80 Daar alles om mij lag te rooken.
Ik had comédie³⁷ – dat is waar –
Maar niets te vreeten, noch te stoken;
En jouwende riep *Kutusow*:
'Och, bloed!³⁸ wat doe jij in de kou?' –

85 "k Ga even, zeide ik, 'naar den Bug,³⁹

En zal zoo dad'lijk wederkomen; –
Maar ziet, daar stond mij in den rug
Een admiraal⁴⁰ – wie kon dat droomen?
Wie zag zich ooit, op 't vaste land,
90 Door admiralen aangerand? ^E

Dat schroom'lijk land- en waterdier⁴¹
Heeft heel wat onheils mij gebrouwen.
De *Beresina*, (een rivier,
Die 'k al mijn leven zal onthouën),
95 Zag haast mij in zijn ' beerenklaauw.⁴²
Mijn Heeren! 'k zat zoo in het naauw!

Ik kwam toch over 't ijs nog vrij,⁴³
Maar om mijn plunje⁴⁴ kon ik fluiten.
Die koussen, die mijn wijfje mij
100 Gebreid heeft, met gevulde kuiten,
Die heeft een Rus nu aan zijn pens;⁴⁵
't Is wat te zeggen voor een mensch!

Tot Warschouw ging 't in één galop;
Mijn Heeren! 't was om van te schromen.
105 'k Weet zelf nog niet, al hong je me op,
Hoe ik hun handen ben ontkomen.
Dit weet ik, 'k huurde daar een sleë,
En nam mijn' neef, den stalknecht,⁴⁶ meê. ^F

Doch deed ik eerst, door een' Sergeant,
110 Mijn' zwager *Jochem*⁴⁷ bij mij roepen,
En sprak, 'ik ga eens naar mijn land,
Hou jij het oog wat op de troepen;
Jij kent veel beter tegen kou,
Praat jij nu wat met *Kutusow*.' –

115 Mijn zwager trok een scheef gezigt;
En naauw had ik gekeerd mijn hielen,
Of ziet! – Sinjeur had ze ook geligt,
En zat al tusschen twee paar wielen;
En trok naar Napels, naar zijn vrouw –
120 Ik vraag U – is dat broedertrouw? –

Ook *York*⁴⁸ schoof, kort na mijn vertrek,
Met *Massenbach*⁴⁹ naar de Kozakken,
En hield *Couzijn*⁵⁰ nog voor den gek,
Na hij die kool hem had gebakken.⁵¹
125 Thans schrijf ik fijntjes, (leer om leer),⁵²
Mijn bokken op *Zijn* rek'ning neer.^{53 G}

't Is nu mijn stiefzoon,⁵⁴ dien je kent,
Die met zijn poort⁵⁵ zit op de blaren. ^H
Hij is een flinke, jonge vent,
130 Maar 'k vrees, hij zal het toch niet klaren.
Hij schrijft mij, 't is nog gansch niet pluis,
Ik wacht hem dus ook spoedig 't huis.

Mijn Heeren! zoo is 't land gesteld. –
Ik kruip nu zoetjes in de veren.
135 'k Heb alles op een hair⁵⁶ verteld;
Zie jijlui nu den Rus te keeren.
Maar, wat er verder moog geschieden,
Een kerel die er mij zal zien!

8 Maart 1813.

AANTEKENINGEN.

- A De rivier de *Moskowa*, op welker boorden de slag van dien naam, op den 7 September 1812, is voorgevallen.
- B De divisie-generaals *Monbrun* en *Caulaincours* zijn beide, onder meerderen, in den slag van de *Moskowa* gesneuveld.
- C De laarzen van *Czaar Peter den groote*, in het *Kremlin* gevonden, zijn, op order van keizer *Napoleon*, naar Parijs vervoerd, en, aldaar, in het Museum geplaatst.
- D Graaf *Fedor Rastopchin*, Gouverneur van Moskou, was, zoo niet de aanlegger, althans de volvoerer van het ijzingverwekkend, doch diepdoordacht, ontwerp, om deze aloude stad in de assche, te leggen; – een bestaan, 't geen aan *Napoleon* zijnen krijgsroem en de vrucht van vijftig overwinningen gekost heeft.
- E De Admiraal *Tschitschakoff* was de aanvoerder van het Russisch leger, dat, van de Turksche grenzen, door Lithouwen, de Franschen in den rug viel, en, aldus, den Keizer noodzaakte tot die overhaaste en noodlottige vlucht, van welke de geschiedenis geen voorbeeld oplevert, en die, van zijn talloos leger, meer dan twee derden in het ijsselijkst gebrek deed omkomen.
- F De Hertog van Vicenza, *Caulaincourt*, OpperStalmeester des Keizers, was de eenige, die hem, op zijne *incognito*-reize naar Parijs, (op welke hij zich tot Warschouw van eene slede bediende), vergezeld heeft.
- G Men leze den brief door den Generaal *York*, en vooral dien, door den Generaal *Massenbach*, bij hunnen afval, aan den Maarschalk Hertog van Tarente, geschreven, en, in der tijd, door de Fransche dagbladen medegedeeld. Het is bekend, dat *Napoleon* dezen afval tot een voorwendsel voor zijne nieuwe gewelddadige ligtingen⁵⁷ benuttigd heeft, en bijna alle de toenmalige gedwongen adressen⁵⁸ der Steden, waarbij zoogenaamde *dons patriotiques*,⁵⁹ in manschap en paarden bestaande, werden aangeboden, van de *infame defection du général York* hunnen aanhef ontleenden. De Fransche Maarschalken worden, door de Keizer, bestendig *mon cousin* getituleerd; en het is dus van den Hertog van Tarente, dat alhier, onder deze benaming wordt gesproken, en geenszins van den Koning van *Pruisen*, gelijk men in de ongewettigde uitgave van dit gedicht, door den heer *Bilderdijk*, c.s. vindt aangeteeekend.⁶⁰
- H *Eugène Beauharnais*, thans nog Onder-koning van Italie, is een der twee kinderen, uit het eerste huwelijk van de verstootene Keizerin *Josephine* met den Generaal *Beauharnais*, gesproten.

Toelichtingen

1. De volgende uitgave is gebruikt: Cornelius van Marle, *Rijmelarij*, Leiden 1814 (tweede druk), 9-17, 79-81. Voor de annotaties is veelvuldig gebruik gemaakt van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (wnt.inl.nl), F.A. Stoett, *Nederlandsche spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden*. W.J. Thieme & Cie, Zutphen 1923-1925 (vierde druk) en Adam Zamoyski, 1812. *Napoleons fatale veldtocht naar Moskou*. Amsterdam 2010 (2^e druk). Voorts hebben de eerdere geannoteerde uitgaven van Koopmans en Knoop als vergelijkingsmateriaal gediend: *Bloemlezing uit de 'Vrijheids'-litteratuur van ± (1810-1813)*. Uitgegeven en van

- toelichtingen en verklarende aantekeningen voorzien door J. Koopmans. Groningen 1913, 71-83 en Lotje Knoop, *Weldaad en wandaad rond het pamflet 'Katabasis' van Cornelius van Marle*. Miniscriptie Hist. Letterk. Inst. UvA 1993. Deze twee uitgaven bevatten echter niet de aantekeningen die Van Marle bij het gedicht voegde.
2. KATABEIS: een afdeling of militaire nederlaag. De titel vormt een allusie op de *Anabasis* (398 v. Chr.) van Xenophon, waarin deze de expeditie van de Perzische prins Cyrus III beschrijft tegen zijn broer Artaxerxes. 'Anabasis' betekent letterlijk 'tocht omhoog' – het ging hier om een expeditie van de kust naar het hoger gelegen binnenland. Deze werd ook wel de 'tocht van tienduizend' genoemd, omdat Cyrus met een leger van tienduizend Griekse huursoldaten trok. Van Marle draait de zaken om en legt zo de nadruk op de aftocht van Napoleon.
3. RAPPORT: verslag.
4. XERXES *deúrepós*: Mogelijk wordt hier met ironie naar Xerxes II verwezen, die slechts 45 dagen het Perzische Rijk regeerde (424-423 v. Chr.,). Waarschijnlijker is echter dat hier wordt bedoeld: 'als een tweede Xerxes I'. De regering van Xerxes I (519 v. Chr.-465 v. Chr.) wordt namelijk beschouwd als een bloeiperiode van het Perzische Rijk. Rond 480 v. Chr. leed hij echter enkele gevoelige nederlagen tegen de Grieken en uiteindelijk werd hij vermoord.
5. *Sarmaten, Tartaren, Scythen*: Enkele nomadische volkeren die op Russisch grondgebied hadden geleefd. De associatie is dat het hier om barbaarse, plunderende volkeren gaat. De Sarmaten woonden ten oosten van de Zwarte Zee, de Tartaren veroverden in de dertiende eeuw delen van Rusland en de Scythen leefden ten noord-westen en zuiden van de Zwarte Zee. Napoleon schijnt de Russen te hebben vergeleken met Scythen toen hij uit het raam van het Kremlin neerkeek op het brandende Moskou: 'Zij steken zelf de stad in brand! Wat een mensen! Zo zijn die Scythen!' Zie: Eugene Tarle, *Napoleon in Rusland*. Vertaald uit het Russisch door Rebecca van Delft. Den Haag 1947, 212. Vgl. Knoop 1993, 4.
6. *kous*: de kous als hoofddeksel verwijst naar een komische voorstelling en kan in verband gebracht worden met de vergissing om een kous als slaapmuts om het hoofd te trekken. Er klinken ook enkele uitdrukkingen in door, namelijk 'met de kous op het hoofd thuis-komen' (zonder buit terugkeren) en 'de kous op de kop krijgen' (een blauwtje lopen). Het is tevens een vooruitwijzing naar de gebreide winterkousen die de keizer verderop in de tekst draagt.
7. *lauwerkroonen*: keizerlijke tooi die eeuwige roem uitdrukt, teken van triomf.
8. *omdat ... thee*: verwijzing naar de weigering van Tsaar Alexander I om het Continentaal Stelsel te erkennen – een van de redenen waarom Napoleon tegen hem ten strijde trok. Dit was een maatregel van Napoleon die alle handel tussen Engeland en het Europese Continent verbood. Onder andere de import van Engelse suiker werd daardoor getroffen.
9. *gezant*: graaf Louis de Narbonne (1755-1813) werd door Napoleon als speciale gezant naar Tsaar Alexander I gestuurd om een oorlog tussen beide partijen te voorkomen.
10. *de zaak ... pooten*: de zaak weer recht te zetten.
11. *Sander*: tsaar Alexander I.
12. *houd ... beetekrooten*: als gevolg van de invoering van het Continentaal Stelsel ging men op het vasteland, met name in Rusland, suiker winnen uit beetwortels, opdat men minder afhankelijk zou zijn van de Engelse rietsuiker.
13. *Blaas weg*: vergeet het maar.
14. *Het ... leit*: het haalde ... niets uit.
15. *sloeg*: versloeg.
16. *want ik zag geen mensch*: de Russen trokken zich voortdurend terug.
17. *snoeven*: opscheppen.

18. *Je kondt ... proeven*: je kon me er helemaal aan herkennen.
19. *Ook ... niet*: St. Petersburg was de bestuurlijke hoofdstad van het land: alle staatsinstellingen waren hier gehuisvest. De torens kunnen die van Smolensk of Vitebsk zijn, westelijker gelegen steden (vgl. Knoop 1993, 7).
20. *eksteroogen*: likdoorns. Verhoogde pijnlijkheid van likdoorns wordt in verband gebracht met het weer.
21. *wintervoeten*: pijnlijke, door de kou gezwollen voeten.
22. *zinking*: aandoening, veroorzaakt door het zinken van bepaalde vuchten (verouderde medische verklaring).
23. *een stad*: nl. Moskou.
24. *een vloed*: de rivier de Moskva.
25. *Wat ... ontvangen*: op 7 september 1812 vond de slag bij Borodino plaats, door de Fransen ‘Bataille de la Moskowa’ genoemd. Het was een van de grootste slachtingen in de geschiedenis: de Russen verloren rond de 45.000 man, de Fransen rond de 28.000 (Zamoyski 2010, 261).
26. *Ney*: maarschalk Michel Ney (1769-1815) onderscheidde zich bij de slag bij Borodino en kreeg hiervoor de eretitel ‘Prins van Moskva’
27. *Kutosow*: de Russische legerleider Michail Koetozov (1745-1813), die het bevel aan zijn troepen gaf om zich terug te trekken. Zijn passieve houding in de weken erna zou volgens sommige historici hebben bijgedragen aan de uiteindelijke nederlaag van Napoleon: hoe langer hij Napoleon kon verleiden in Moskou te blijven, hoe minder hij op opgewassen zou zijn tegen de gruwelijke Russische winter (Zamoyski 2010, 321).
28. *traktement*: onthaal.
29. *te groot ... magen*: van een te groots onthaal (inclusief drank en voedsel) kan de maag van streek raken.
30. *Monbrun ... lucht*: de generaals Louis Pierre Montbrun (1770-1812) en Auguste Jean-Gabriel de Caulaincourt (1777-1812) kwamen beiden om in de slag bij Borodino.
31. *dessert kwijt te schelden*: het gevecht eindigde tegen de avond. Van Marle houdt de beeldspraak met voedsel hier vast en wenst het nagerecht over te slaan.
32. *contra-maal*: revanche, de voedselmetaforiek is volgehouden.
33. *de vent is al op weg*: Koetoezov trok richting Polen, maar stierf voordat hij opnieuw de strijd kon aangaan met Napoleon, namelijk op 28 april 1813 te Bunzlau in Pruisen (Zamoyski 2010, 473-474).
34. *stevels*: laarzen, namelijk die van Peter de Grote.
35. *Museum*: Napoleon liet een grote kunstverzameling aanleggen in het Louvre en doopte het museum in 1803 om tot het Musée Napoleon.
36. *Rastopchin*: Graaf Fjodor Vasilivits Rostopsjin (1763-1826) was gouverneur-generaal van Moskou en gaf opdracht de stad in brand te steken (15-16 september 1812), zodat alles wat de Fransen van nut kon zijn, in vlammen zou opgaan (Zamoyski 2010, 272).
37. *Ik had comédie*: er verbleef een gezelschap van Franse acteurs die komedies opvoerden in een particulier theater, maar Napoleon bezocht deze voorstellingen niet. Hij woonde wel een recital bij van de zanger Signor Tarquino in het Kremlin (Zamoyski 2010, 310).
38. *Och, bloed!*: Arme kerel!
39. *den Bug*: de rivier de Bug markeert een groot deel van de Poolse oostgrens. Vanuit Moskou, waar Napoleon op 20 oktober 1812

vertrok, is dat bepaald geen klein ommetje.

40. *Een admiraal*: admiraal Pavel Vasiljevitsj Tsjitsjagov (1767-1849) leidde een van de Russische regimenten die Napoleons terugtocht moesten beletten.
41. *land- en waterdier*: Tsjitsjagov vocht ter land en ter zee.
42. *beerenklaauw*: woordspel met de naam van de rivier Beresina en terugverwijzing naar ‘land- en waterdier’. De beer symboliseert bovendien Rusland.
43. *Ik kwam... vrij*: Napoleon kon ongestoord de Beresina oversteken, doordat Tsjitsjagov en zijn troepen waren misleid en langs de andere kant van de rivier in tegengestelde, zuidelijke richting trokken.
44. *plunje*: soldatenkleding.
45. *aan zijn pens*: om zijn buik.
46. *stalknecht*: Armand Augustin Louis de Caulaincourt (1773-1827) was buitengewoon ambassadeur en opperstalmeester van Napoleon en vergezelde hem op zijn terugreis.
47. *Mijn zwager Jochem*: Napoleon droeg op 5 december 1812 het bevel over aan Joachim Murat, koning van Napels.
48. *York*: de Pruisische generaal Hans David Yorck von Wartenburg, die onder de maarschalk Macdonald diende, tekende het verdrag van Tauroggen van 30 december 1812, waarmee hij beloofde niet langer tegen de Russen te zullen vechten. Hij schond daarmee het vertrouwen van Macdonald, die weigerde te geloven dat Yorck tot iets dergelijks in staat zou zijn (Zamoyski 2010, 464).
49. *Massenbach*: generaal Eberhard Friedrich Fabian, Freiherr von Massenbach (1753-1819) liep met Yorck over naar de Russen.
50. *Couzijn*: maarschalk Jacques Etienne Macdonald, graaf van Tarente (1765-1840) leidde het 10e Korps van de Grande Armée, dat moest voorkomen dat de Russen de Njemen overstaken (Zamoyski 2010, 464).
51. *die kool hem had gebakken*: een poets had gebakken, in de maling had genomen.
52. *leer om leer*: met gelijke munt terugbetalend.
53. *schrijf ik...neer*: geef ik hem .... de schuld van mijn eigen fouten.
54. *mijn stiefzoon*: prins Eugène de Beauharnais (1781-1824), onderkoning van Italië en zoon van Alexandre de Beauharnais en Josephine Tascher de la Pagerie, die in 1796 met Napoleon huwde en in 1810 van hem scheidde.
55. *poort*: gat.
56. *op een hair*: zeer nauwkeurig.
57. *ligtingen*: oproepen voor de militaire dienst.
58. *adressen*: verzoeken.
59. *dons patriotiques*: nadat Napoleons leger gedecimeerd was teruggekeerd uit Rusland moest elk departement zoveel mogelijk paarden aan de nieuw te vormen cavalerie afstaan, de zogenaamde ‘dons patriotiques’ ofwel vaderlandslievende geschenken.
60. *ongewettigde uitgave...aangeteekend*: in het *Nieuw Liederenboekje, op aangenamen en bekende wijzen, strekkende tot opwekking van vaderlandschen moed en gepaste vreugde in deze belangrijke dagen*. Door Mr. W. Bilderdijk, vrouwe K.W. Bilderdijk en Mr. S.I.Z. Wiselius (Amsterdam 1813) zijn twaalf aantekeningen bij de tekst ‘Katabasis’ toegevoegd, die niet overeenkomen met de aantekeningen van Van Marle in zijn eigen uitgave van de tekst in *Rijmelarij*: de annotatie bij ‘Cousin’ luidt: ‘De Koning van Pruisen’ (p. 24-25) en is foutief, aldus Van Marle.

Over K.W. Schweickhardt, ‘De Veldtocht naar Moskau’

De bundel *Hollands verlossing*.

Het gedicht ‘De veldtocht naar Moskau’ van Katharina Wilhelmina Bilderdijk-Schweickhardt (hier verder Schweickhardt genoemd) werd gepubliceerd in het tweede deel van de dichtbundel *Hollands verlossing* van haar en Willem Bilderdijk samen.¹ Deel één draagt het impressum 1813, maar kwam volgens naamlijst Saakes uit in februari 1814, en deel twee, met ‘De veldtocht naar Moskau’, draagt het impressum 1814 en kwam op de markt in september 1814. Wanneer is dit vers over Napoleons Russische expeditie in 1812 geschreven?

Opvallend is dat de meeste gedichten van Schweickhardt uit de beide delen een datum bij de ondertekening hebben, behalve de ‘Veldtocht’. Zo blijkt het vers met de vroegste ondertekening ‘Verlossingsbede’ te zijn van Wijnmaand (oktober) 1813; dat is dus waarschijnlijk geschreven voor of misschien net na de Volkerenslag bij Leipzig van 16 tot 19 oktober 1813. De meeste verzen uit de bundel stammen uit de enerverende Slachtmaand (november) van 1813, met als dagtekening 8, 14, 18 of 28 november.

Het vroegste vers van 8 november 1813 heet ‘Oranje boven’, en dat is geschreven terwijl de Fransen nog in het land zijn, en de kozakken nog niet gesignaleerd zijn; de eerste kozakken kwamen op 12 november 1813 in Drenthe en Overijssel, en bezetten Zwolle.² Op 14 november, de datum die de in Amsterdam woonachtige Katharina Schweickhardt aan ‘Het verlossingsuur’ geeft, werden de Franse soldaten van Amsterdam naar Utrecht verplaatst en kwam de bevolking in opstand: zij beschrijft dus letterlijk het uur van de verlossing. In de vroege ochtend van 16 november 1813 paktten hoge ambtenaren te Amsterdam hun koffers, inclusief Prins Ch.-F. Lebrun (1739-1824), de hoogste Franse gezagsdrager; een dag later, op 17 november 1813 vertrok in Den Haag Prefect G.J.A. de Stassart (1780-1854), waar ook de bevolking in opstand kwam. Met de 18e van de slachtmaand ondertekent zij vervolgens het gedicht ‘Hollands verlossing’, dat de naam gaf aan de tweedelige bundel van haar en Willem Bilderdijk.

Een dag later, op 19 november ging men de Prins van Oranje ophalen in Engeland, die op 30 november aankwam in Scheveningen en twee dagen vóór zijn landing dateerde zij ‘Dank aan God.’³ Op de eerste van de Wintermaand (december), een dag na aankomst van de Prins en een dag voor hij op 2 december Amsterdam bezocht, dateerde zij ‘Holland verlost’. Van het eerste deel van *Hollands Verlossing* kan met recht gezegd worden dat haar gedichten heet van de naald geschreven waren.

Dat is bij het twee deel van *Hollands verlossing* minder het geval. Het meer dan twintig bladzijden lange ‘Huldiging’ kreeg (alleen) de datum 1814; het behandelt de inhuldiging van de Soeverein Vorst op 30 maart 1814 in Amsterdam, op de dag na de aanname van de grondwet.⁴

Als enige gedicht van K.W. Schweickhardt in deze bundel heeft ‘De Veldtocht naar Moskau’ geen datering. Correspondentie over de bundel is voor zover bekend niet overgeleverd, maar op basis van het gedicht zelf zijn wel een aantal vaststellingen te doen.⁵ De blik op de veldtocht van Napoleon (zijn

naam wordt overigens niet genoemd, alleen aangeduid) is retrospectief, vanuit de wetenschap dat niet alleen de veldtocht dramatisch afliep, maar dat ook het keizerschap verspeeld werd. Zo wordt beschreven, dat Napoleon nog niet beseft dat bij Moskou zijn ‘keizersstaf’ werd ‘verbrijzeld’, waaruit blijkt, dat bij de dichter dat besef wel leeft.⁶

Zo ook eindigt het gedicht met de volgende voorspelling:

Een wijl nog moest ge ons overheersen
Haast zal Europa triomferen
En juichen, Dwingland, in uw val!⁷

Met ‘haast’ wordt hier bedoeld: ‘spoedig’, in de zin van: spoedig zal Europa winnen. Het vers zal dus geschreven zijn rond de val van Parijs, 31 maart 1814, waarna Napoleon op 6 april 1814 naar Elba wordt verbannen.

Bij het uitkomen van deel één van *Hollands Verlossing* in februari 1814 was de aandacht nog zeer gespannen, maar toen deel twee na de zomer uitkwam, waren de gemoederen al bedaard, aldus de *Boekzaal* in een recensie.⁸ Napoleon beschouwde men inmiddels al als een ‘nietszeggende balling’ op Elba. Nog wel.

Welke bronnen waren beschikbaar?

De veldtocht werd in Nederland met grote aandacht gevolgd. Duizenden lotelingen waren ver weggestuurd en men las gretig de enthousiaste verslagen in de Franse pers over de brand van Smolensk en de slag van Borodina, in afwachting van een nieuwe reeks overwinningen.⁹ De *Bulletins de la Grande Armée* presenteerde Napoleons versie aan een groot publiek: ten eerste aan de eigen soldaten van het grote leger, aan het lezerspubliek binnen het keizerrijk en de vazalstaten, en aan de overige regeerders van Europa. Behalve gedrukt in de *Moniteur* (en overgenomen in dagbladen over de wereld) verschenen de bulletins ook, in Nederland bijvoorbeeld tweetalig, in kopie bij lokale officials, waar ze bij stadhuizen, kerken en marktplaatsen werden opgehangen.¹⁰

Eind november 1812 bleven de bulletins uit, wat een onheilspekkend gevoel gaf; het enige nieuws kwam uit lijsten met Nederlandse doden en vermisten in de *Courrier van Amsterdam*. Aanvankelijk moedigden de Fransen deze publicaties aan, in de waan de woede tegen de Russen en Engelsen aan te wakkeren, maar het bleek averechts te werken.¹¹

Het bulletin van 3 december 1812 met vermelding van de terugkeer van de keizer naar Parijs maakte een abrupt einde aan de onzekerheid over het lot van de *Grande Armée*. Het bulletin vond grote aftrek onder het publiek en als een lopend vuurtje verspreidden zich de verhalen over ontberingen. Toen eind december 1812 de resten van Napoleons leger terugkeerden, werden details over de tocht bekend en gingen handgeschreven egodocumenten van hand tot hand. In Zeeland (in de buurt van Zierikzee) verschenen plakaten op de muren, waarschijnlijk uit Engelse bron.¹²